

Simvolliq obrazlar lirikalıq qaharmannıń xalıqshılıǵın, milliy ózine tánligin júzege shıǵaratuǵın kórkem usıllardıń biri sıpatında shayır shıǵarmalarında kózge taslanadı. Shayır lirikasında seksewil, poshsha torǵay, qırǵawıl, shógirme, qobız, juwsan, alasar qus h.t.b. ósimlikler, quslar hám predmetler – bular ápiwayı, eskeriwsiz qalǵan zatlar emes, al jámiyetlik-sociallıq áhmiyetke iye kórkem obrazlarǵa aylanıp, avtorıń tiykarǵı aytajaq oy-pikirin jetkerip beriw ushin qollanıladı hám lirikalıq qaharman

obrazın milliy xarakterin ashıp beriwde úlken rol oynaydı. «Shógirme», «Qobız», «Seksewil», «Poshsha torǵayǵa», «Qırǵawıl», «Tallı jaǵıstaǵı eske túsiriwler» sıyaqlı qosıqlarındaǵı simvolliq obrazlar shayır lirikasınıń ózegin quraytuǵın xalıqshılıq hám milliylik belgiler sıpatında milliy hám ulıwma adamzatlıq qadıratlar menen baylanıslı tereń mánilerdi ańlatıp otradı. Solardan biri, «Seksewil» qosıǵında xalıqtıń ayırıqsha belgileri (sırtqı hám ishki kórinisleri) seksewilge uqsatıladı.

Ádebiyatlar

1. Axmetov S. I. Yusupovtıń «Kewildegı keń dúnya» kitabında. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1989. 6-b.
2. Axmetov S., Esenov J., Járımbetov Q. Ádebiyattanıw atamalarınń orıssha-qaraqalpaqsha túsindirme sózligi. –Nókis: «Bilim», 1994. 170-b.
3. Zulfıya. I. Yusupovtıń «Kewildegı keń dúnya» kitabında. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1989. 7-b.
4. Qabulov T. Sen tuwılǵan aqshamı. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 1981. 41-b.
5. Narımbetov J. Sahra gúli. –Nókis: «Qaraqalpaqstan», 2001. 9-b.
6. Orazımbetov Q. Házirgi qaraqalpaq lirikasında kórkem formalarınń evolyuciyası hám tipologiyası. –Nókis: «Bilim». 2004. 24-b.
7. Umurov H. Badiiy ijod asoslari. –Toshkent: «O'zbekiston». 2001. 22-b.
8. Xudaybergenov K. Lirik hám ómir. –Nókis: «Qaraqalpaqstan». 1971. 94-b.
9. Yusupov I. Búlbil uyası. –Nókis: «Bilim». 1997. 8; 12; 13; 52-53; 30-31-b.

REZYUME. Maqolada lirik qahramon obrazining milliy karakterini yaratish mahorati I.Yusupov asarlari misolida tadqiq qilinadi. Lirik qahramonning milliy karakterini yaratishning bir usuli – xalqning etnografik belgilarini tasvirlash orqali amalga oshiriladi. Ushbu masala I.Yusupov va boshqa qoraqalpoq shoirlari she'rlari misolida ochib beriladi. Natijada shoirning milliy xarakterni shakllantirish xususiyatlari aniqlanadi.

РЕЗЮМЕ. В статье мастерство создания национального характера лирического героя исследуется на примере произведений И.Юсупова. Одним из способов создания национального характера лирического героя является описание этнографических особенностей народа. Этот вопрос будет раскрыт на примере стихотворений И.Юсупова и других каракалпакских поэтов. В результате определяются особенности формирования национального характера поэта.

SUMMARY. In the article, the skill of creating the national character of a lyrical hero is examined using the example of the works of I.Yusupov. One of the ways to create the national character of a lyrical hero is to describe the ethnographic characteristics of the people. This issue will be revealed using the example of poems by I.Yusupov and other Karakalpak poets. As a result, the features of the formation of the poet's national character are determined.

АҒАРТЫҰШЫ БАБАМЫЗДЫҢ БИЙБАҒА МИЙРАСЫ

Б.Г.Диланов – филология илимлериниң кандидаты

Қарақалпақстан Республикасы педагогларды жаңа методикаларға үйретуі Миллий Орайы

Таянч сўзлар: жадидчилик, мактаб, шоир, драматург, дарслик, методика, имло, тил, графика, ёзув, харф, товуш.

Ключевые слова: джадидизм, школа, поэт, драматург, учебник, методика, орфография, язык, графика, письмо, буква, звук.

Key words: Jadidism, school, poet, dramatist, textbook, methodology, spelling, language, graphics, writing, letter, sound.

XIX әсирдің ақыры XX әсирдің басларында Орайлық Азияда зиялы адамлар арасында миллий өзлгин аңлау сезими күшейди. Бай мәдений хәм рухый мийрасларымызды тиклеу, адамларда өтмиш мәдения-тымызға мухаббат оятуу хәрекеті басланды. Бул хәрекетлердің тийкарғы баслаушылары сыпатында жадидизм хәрекеті пайда болды. Әлбетте, усындай жәдид бабаларымыздың қатарында қарақалпақ илим-билиминің раўажланыуына сезилерли дәрежеде үлес қосқан, дәслепки оқыў сабақлықлар дүзген, бир неше прозалық, поэзиялық хәм драмалық шығармалар жазып қалдырған Сейфулғәбит Мәжитовты (1869-1938) тилге алыу орынлы деп есаплаймыз. Оның халықты ғалаба саўатландырыуда, қарақалпақ жазыуының қәлипле-сиуінде хәм имла қағыйдаларын ислеп шығыуда хызметі әхмийетли орынды тутады.

С.Мәжитов белгили ағартыушы-шайыр, прозаик хәм драматург болыу менен бирге дәслепки қарақалпақ тилиндеги сабақлықлардың авторы есапланады. Бул туўралы филол.и.д. Қ.Байниязов С.Мәжитовтың “Шығармалары” китабының алғы сөзинде, педагог-илимпаз Ж.Урумбаевтың мийнетинен силтеме келтиреди: «Қарақалпақ тилинде сабақлықларды дүзиу ушын еки адам: Әсен дилмаш Айтымов хәм Сейфулғәбит Мәжитов сайлап алынды... Ол екеўин 1925-жылдың басында Ташкент қаласындағы Қазақ (қырғыз) халық ағартыу институты шақырып алды хәм онда Ә.Айтымовтың кандидатурасы қабыл етилмеді, ал сабақлықларды дүзиу ўазыйпасы С.Мәжитовқа жүкленди» (“История советской школы Каракалпакии”,

«Қаракалпакия» Нукус-Куйбышев, 1965). Ә.Айтымов миллети қарақалпақ. Ол қарақалпақ, орыс тиллерин билгени менен, суў хожалығы тараўында ислеген, педагогикалық тәжирийбе, жазыушылық уқыбы жоқ еді. Ал С.Мәжитов миллети татар болғаны менен қарақалпақ тилин жақсы биледи, ағартыушы-шайыр, және сол ўақытта Қоңырат округлик халық билимлендириу бөлиминиң баслығы болып ислеп турған ўақты еді. С.Мәжитов 1925-жылы Ташкент қаласында араб графикасына тийкарланған жаңа қарақалпақ жазыуында дәслепки «Қарақалпақ тилинде әлипбе», «Егеделер саўаты», «Оқыў китабы» сабақлықларын жаратты. Буннан кейинги қарақалпақ жазыуы латын графикасына өткен дәўирлерде де «Қарақалпақ әлипбеси» (1929), «Қарақалпақша тил сабағы» (1930), Қарақалпақ тилинің әддуды (грамматикасы, Москва, 1932), «Қарақалпақлар мектебиндеги гөрсәўатлар мектебине программа» (Москва, 1931) атлы мийнетлерди жазыуға қатнасты.

XX әсир басында халықты ғалаба саўатландырыу жұмыслары әмелге асырылып атырған бир дәўирде қарақалпақ тилинде жазылған әдебиятларға мүтәжлик сезиле баслады. Бул дәўирде саўатсызлыққа қарсы гүрес, улыўма билим беріу мектеплерин шөлкемлестиріу, оларды оқытыушы кадрлар, сабақлық хәм қолланбалар менен тәмийинлеу сыяқлы пайдалы хәрекетлер болған. Усындай жағдайда шайыр, жазыушы, драматург хәм илимпаз С.Мәжитов дәслепки сабақлықлар шығарыуға киристи. 1925-жылы Ташкент қаласында жас балалар ушын قىلغاراق مدنلنت مېيىلا

(«Қарақалпақ тилинде әлипбе», биринши билим жолы) хәм ۋياتكوفو («Оқыў ытабы», екнши билим жолы) сабақлықлары, ал үлкен жастағы адамлар ушын ۋتاواسر ۋلمدهكيد («Егеделер сауаты») ытапларын баспадан шығарды. С.Мәжитов бул ытапларды араб жазыуына тийкарланған қарақалпақ әлипбеси тийкарында дүзди. Әлбетте, «Қарақалпақ тилинде әлипбе» сабақлығын дүзиўде қонсы туўысқан халықлар илимпазлары тәренинен шығарылған «Әлипбе» сабақлықларынан (қазақ, татар, өзбек) үлги сыпатында пайдаланған, оларды дәретиўшилик пенен үйренип, қарақалпақ тили бойынша дәслепки әлипбени дүзип шыққан.

«Қарақалпақ тилинде әлипбе» ытабы көлеми жағынан 80 беттен ибарат. Сабақлықтың оқыўшыларды билим алыўға үйретиўдеги мақсетин есапка алып ытап кирис бөлим сыпатындағы он еки қатар қосық пенен басланған. Қосықта:

Бул бир жол басшы балалар

Тартар сизди даналыққа [1:3], - деген қатарлар орын алған хәм усы кирис бөлим арқалы сабақлықтың, билим жолының алға қойған мақсети халықты қараңғы турмыстан жақтылыққа алып шығатуғынын, билимли еллер менен бирге умтылып, олардан үлги алып, биз де билимли ел болайық, балалықта қуўанып, ойнап жүре бермей билим үйренейик, билим болса байлық артады, аўқамласыў күшейеди. Адам өмирдеги тарығыўшылыққа ушырамайды, аўзы алалықтан аўлақ болады, деген ой-пикирлерди баянлап, сабақлық тек хат-саўат аштырыўда емес, ал балаларды жәмийетлик турмыс руўхында әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаўға да шақырық таслайды.

Кирис бөлимде: күн шығыста еркинлик орнап, хәрбир аз сандағы миллетлер өз ана тилинде ытаплар жазып, әўладларын оқытып, сауатлы болыўға дарқан бола бастағанлығын, усы аз санлы халыққа ийе миллетлердің бири қарақалпақ халқы есапланатуғынын, усы ўақытқа шекем әдебияты, тили өз алдына дара изертленбегенин, қарақалпақ тилинің хақыйқый мағызы қарақалпақ халқының арасында сақланып келингенлигин, шетке барып оқып келген жаслардың ол жақта қарақалпақ тили жоқ болғанлықтан тилди үйренип келе алмайтуғынын, грамматиканы жазыўда кәте жиберетуғынын, олар тилди дурсы, таза жаза алмайтуғын болып қайтатуғынын, басқа тилде оқығаны себепли оқыған тилине мейил тилде жазатуғынын, сол ушын қарақалпақ тилинде жазыў қәдеси, үлгиси кереклигин баянлаўлары орын алған. Сондай-ақ, автор оқыў ытабын жазыў деген сөз, сол халықтың қосымтасыз (бул жерде автор таза сөйлеўди көзде тутқан) қарақалпақша сөйлегениндей етип жазыўын дәретиў екенлигин, жазылған мысаллар қарақалпақ халқының турмысынан алынған болыўын, тили қарақалпақша болғанындай, жазыўы да қарақалпақша, балаларға таныс турмыстан алынған болыўы тийислилигин, ытаптың мақсети усыларды әмелге асырыўдан ибаратлығын баянлаған [1:5]. Автор бул пикирлери арқалы аўызеки сөйлеў тили менен жазба тили бирдей, бир-бирине сәйкес болыў кереклигин айтады. Әлбетте, жазыў менен сөйлеў теппе-тең болыўы мүмкин емес, керисинше хәрбир тилде сөйлеўдің нормалары менен жазыўдың қағыйдалары қәлиплескен. Бирақ сөйлеў менен жазыўды бир-биринен пүткиллей ажыратып қойыўға болмайды. Жазыў менен сөйлеўди бир-бири менен жақынластырыў бәрхама дыққат орайда болып келмекте.

Сабақлықта жаңа әлипбениң имла қағыйдалары туўралы төмендегидей пикирлерди билдиреди: Имла туўралы биз қазақ тили имласынан үлги алдық хәм

керек жеринде пайдаландық. Қарақалпақ тили гөдек, жалпақ, көбирек сөзи жуўан болып сөйленеди. Айырым басқа тиллерге итибар берсек сөзлердің арасында жазылғаннан еситилмей қалатуғын ямаса шаларак еситилетуғын хәриплер бар (бул жерде автор араб тилинде қысқа даўыссылар жазыўда жазылмай қалатуғынын есапка алады).

Қарақалпақ тили болса жазылған хәриплердің хәр бирине тоқталып, анық даўысын шығарып оқылатуғын тил [1:43], -деп айырым хәриплердің жазылыўы бойынша мағлыўматлар берип өтеди.

С.Мәжитов араб жазыўынан усындай жоллар менен қарақалпақ хәриплерин таңлап алған хәм бундағы өзине тән өзгешеликлерди баянлаған. Қарақалпақ хәриплериниң араб хәм қазақ хәриплеринен фонетикалық тәрептен айырықшаланып туратуғын белгилерин, парқын түсиндирген. Буннан С.Мәжитовтың әлипбе дүзиў бойынша көп изленгенин, келешекти ойлағанын түсиниў мүмкин. С.Мәжитов сол дәўирлердеги тил-имла қуралтайларына да белсене қатнасады, мәселен илимпаз Ш.Бобомурадова “Ўзбек тилшунослиги ривожидә Элбекнинг роли” мийнетинде былайынша келтиреди: 1921- жылда өткерилген тил-имла қуралтайында өзбек тилинде даўыссы сеслерди белгилеў мәселеси ортаға қойылғанда С.Мәжидий (С.Мәжитов) хәм сол дәўирдің өзбек лингвистлеринен Ашурали Зоҳирийлер бес даўыссы сести қабыллаў керек, яғный «и» хәм «э» сеслери ушын бир хәрип « ۋ » белгисин алыў керек себеби «э» хәриби алынбағаны менен мәни бузылмайды деген пикирди айтады. Деген менен бул пикир тилши илимпазлар тәренинен даўысқа қойылғанда қабылланбайды хәм өзбек тилинде алты даўыссы қабыл етиледі [4:43]. Ал С.Мәжитов қарақалпақ тилинің мүмкиншиликлерин есапка алып әлипбе дүзгенде өз пикиринде қалады.

С.Мәжитов мектепте бул ытапты муғаллимлердің балаларға қыйыншылықсыз оқытыўы ушын методикалық көрсетпелер бериўин және де даўам еттиреди. Сабақлықтың алдына қойған мақсети балаға хәрип танытпақ, таныған хәриплерин түсиндирип, сөз қурастырып оқыўға хәм сөз қурастырып жазыўға, билген сөзлерине оқыўшының түсинип барыўын, буларға муғаллимлердің дыққат аўдарыўы тийислилигин, усылай етип алдына оқыў хәм жазыўды теңдей үйретиў мақсетин қойғанлығын оқыў, жазыў барысы қатар алып барылатуғынын айтады. Сондай-ақ С.Мәжитов муғаллимлер ушын, «Әлипбе» де хәр хәриптің алдына балалардың жас өзгешеликлерин есапка алып, аңсат сөзлерден қойып даўысын бейимлестирип, үйретиўин, буны муғаллим таза қатардан жазып көрсетиўи кереклигин түсиндирген. Бул усыл баланың үйрениўине қолайлы, нәтийжели болыўы сыналғанлығын айтқан. Буннан тутас сабақлық хәм хәрбир тема оқыўшылардың жас өзгешелигине, билим дәрежесине сай дүзилиў принципин нәзерде тутқанлығын байқаймыз.

Әсиресе, бул усылда оқытыў муғаллимлерге бираз қыйын болса да балалардың түсиниўине, хәриплерди қосып оқыўына үйретиў аңсатлығын, бирақ бул оқытыў усылларына қосымша жоқарғы тәрептен өз алдына көрсетпелер берилетуғынын есапка алып С.Мәжитов методикалық жол-жоба бериўди көп созбағанлығын айттып өтеди.

Муғаллимлердің ядында сақлап, орышлап турыўы тийис ўазыйпаның бири баланы жалықтырмаў, мүләйимлик пенен үйретиў, хәрипти үйренген соң хәриплерди бир-бирине қосып, түрли сөз қурастырыўды мүмкиншилиги барынша баланың өзине айттырып, өзине таптырып үйретиў, бала умытып яки

албырап иржилсе бұрынғы билген, оқыған жерлерин көрсетип, есине салыу керек, қулласы баланың өзи тауып алатуғын мүмкиншилигин арттыруы тийис. Бул ислер басында бираз ауыр болып түйилсе де, бара-бара баланың ашылысып, тез хат танып, түсинип кетуіне себепши болады, - деп жазады. Усылай етип С.Мәжитов оқытудың балалар ушын зеригерли болмауы кереклигин, олардың өз бетинше умтылып, өзін-өзи мәжбүрлеуи лазымлығын ортаға койған. Әсиресе, балалардың өз бетинше логикалық пикир жүргизиуіне бағдарлау, сондай-ақ дәретиушиликке талпыныуын тәрбиялау нәзерде тутылған. Балаға сабақ үйреткенде дәслеп китаптан көрсетпей, үлкен етип тахтаға жазып, тахта болмаса қағазға жазып, қайта-қайта оқып таныстыруы, түсиндириу керек. Усы орынланғаннан кейин китапты ашып, баладан сорау лазым деп билим үйретиуде белгисизден белгилеге өтиуді нәзерде тутуы баянлаған.

Әсиресе жаңадан үйренилип атырған оқыу материалларының бұрын өзлестирілген материаллар менен избе-из байланысуын тәмийинлеу хәм усы арқалы оқыушыларда пайда етилген түсиниклерди кеңейтиу және тереңдетиу кереклигин көрсеткен.

С.Мәжитов - Қарақалпақстанда сеслик жазыуда тунғыш сабақлық дәреткен авторлардың бири. Бул усылда оқыу, тийкарынан сеслерди әмелий үйретиуден басланады. Таза үйренилип атырған сес баска сеслерден бөлинип, жасалыуы, бууында, сөзде келиуи хәм т.б. қасийетлери түсиндириледі. Хәриплик белгиси, оның элементлери, жазылыуы көрсетиледи, бууынға, сөзге бириктирилип үйренилген сестин дурыс айтылыуы менен жазылыуына айырықша кеуил аударылады.

С.Мәжитов «Әлипбе»ге жазған методикалық көрсетпелеринде: «Балаларға муғаллимлердин тәпси урады. Оқыушы муғаллимлердин әдеплеринен, отырыс, турыс хәм мәмилелеринен өрнек алып сондай болыуға талапланады. Муғаллимлер балалардың алдында жүдә сақ болыуы керек. Әдептен тыскары сөз, келиспеген мәмилени қылмауы керек. Әсиресе балалардың алдында сақ болыулары тийис» [1:44] - деп устазлық этикаға, муғаллимлер менен шәкиртлердин мүнәсибетине айрықша тоқтап, муғаллим тек билим, хат-сауат үйретиу менен шекленбей, жасларды әдеп-икрамлылыққа тәрбиялаушы баслы тулға деп түсиндирген. Усылай етип билим беріу менен тәрбияны өзара бекем байланыслылыққа ийе, бирин-екиншиси толықтырушы процесс деп қабыллаған. С.Мәжитовтың бул уйғарыуы «Әлипбе», «Оқыу китабы», «Егеделер сауаты» китапларының мазмунында айқын сәуленген. Сабақлықтың тәрбиялық тәрәпине айрықша дыққат аударған С.Мәжитов жаслардың сиясий түсинигин қәлиплестириу ушын алды менен олардың миллий саналылығын, миллий сезимин тәрбиялау керек деп есаплаған.

Автордың көркем шығармаларына итибар қарататуғын болсақ, оның ең дәслеп 1965-жылы белгилі илимпаз Қ.Айымбетов хәм С.Мәжитовтың баласы Рахим Мәжитовлар тәрәпинен «Таңдамалы шығармалары» топламы баспадан шықты. Буннан кейин 1970-жылы гүрринлери, 1973-жылы қосықлары

орыс тилинде өз алдына китап болып басылып шықты. С.Мәжитовтың ең толық, жетилискен шығармаларының жыйнағы илимпаз ф.и.д. Қырықбай Байниязовтың баспаға таярлауында 1992-жылы Сейфулғабит Мәжитов «Шығармалары» атамасында Нөкис қаласында басылды. Бул топламға 1965-жылғы топламдағы шығармалар бир канша толықтырулар менен, сондай-ақ сабақлықлардағы («Қарақалпақ тилинде әлипбе», «Оқыу китабы», «Егеделер сауаты» - 1925) автордың қосық хәм гүрринлери, «Бағдагүл» пьесасы киргизилген. Дәслепки уақытларда автордың бир канша қосықлары «Қопалы», «Ғарры дийқан» деген лақаптар менен 1920-1930 жыллардағы «Еркин қарақалпақ», «Қызыл Қарақалпақстан» газеталарында жәрияланды.

С.Мәжитов заманлас жәдидшилери сыяқлы театр өнеринин рауажланыуына да өз үлесин қосқан. Дәретиушинин «Бағдагүл» пьесасы көп жыллар дауамында театр сахналарында қойылып, халықтың мунын, теңсизлик дәуирди жырлаушы шығарма сыпатында халық тәрәпинен жақсы күтип алынады. Ал автордың «Гүлим-Тайман» драмасы болса, елеге шекем оның китапларынан орын алмай, кең жәмийетшиликке таныстырылмады, хәзир ол ӨзР ИА Қарақалпақстан бөлими, қолжазбалар фондында М-21/Р-240 шифры менен қолжазбалар арасында сақланбақта. Бул шығармаларды жүзеге шығарыу бизиң әдиули ўазыйпамыз есапланады.

С.Мәжитов 1937-жылы «Халық душпаны» сыпатында нахақтан айыпланды хәм 1938-жылы Төрткүл түрьмасында қайтыс болды. Бирақ онда хеш қандай айып жоқ еди. Нәтижеде С.Мәжитов 1958-жылы 29-сентябрьде Қарақалпақстан Республикасы прокурорының қарары менен өлиминен соң ақланды.

С.Мәжитовтың жәдидшилик хызметлери туўралы Қ.Сейтмуратов 2007-жылы «Сейфулғабит Маждивнинг маърифий-жадидчилик фаолияти ва таълим-тарбиявий қарашлари» атамасында педагогика илими көзқарасынан кандидатлық диссертациясын жаклады. Бул жумыста С.Мәжитовтың жәдидшилик искерлиги кең түрде ашылып бериледи. Сондай-ақ, профессор Ө.Әлеуовтың «Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық оилардың қәлиплесиуи хәм рауажланыуы» мийнетинде де С.Мәжитовтың педагогикалық жумыслары сөз етилген.

С.Мәжитов қарақалпақ халқы ушын көп хызмет еткен, халықты сауатландыруы исине оғада үлес қосқан ағартыушы болып есапланады. Дурысын айтыу керек, оның ислеген ислери, жазған китаплары еле өз бахасын толық алмады. Оның оқыушы жаслар хәм ересек адамлар ушын жазған сабақлықлары, баска тиллерде жазылған хәм халық аузынан еситкен дәретпелерди дәретиушилик пенен қайта ислеп халықты сауатландыруға арнаған көп санлы шығармалары тек өткен дәуир ушын емес, ал хәзирги заманда да, келешекте де өз әҳмийетин жоғалтпайды. Сондай-ақ авторды қарақалпақ тилинин теориялық мәселелери хәм оқытуы усыллары бойынша пикирлер айтыушы қәниге сыпатында ғана емес, ал қарақалпақ тили және әдебияты бойынша туңғыш оқыу китапларын, хрестоматиясын дүзиуши илимпаз-филолог сыпатында да танытады.

Әдебиятлар

1. Мәжитов С. Қарақалпақ тилинде әлипбе. -Т.: 1925.
2. Сейтмуратов Қ. Сейфулғабид Маждивнинг маърифий-жадидчилик фаолияти ва таълим-тарбиявий қарашлари.: Педог. фан. номз. ...дисс. автореф. -Т.: 2007. 24-б.
3. Әлеуов Ө. Қарақалпақстанда тәлим-тәрбиялық оилардың қәлиплесиуи хәм рауажланыуы. -Нөкис: «Билим», 1993. 504-б.
4. Бобомурадова Ш. Ўзбек тилшунослиги ривожиди Элбекнинг роли. Филол. фан. номз. ...дис. -Тошкент: 2002.

РЕЗЮМЕ. Ушбу мақолада XX аср бошларида Ўрта Осиё зиёлилари орасидан етишиб чиққан, инсонлар онгида тарихий маданиятимизга муҳаббат уйғотиш ҳаракатини бошлаб берган ва бу ҳаракатнинг асосий ташаббускорлари бўлган жадидлар ҳақида сўз боради. Шу билан бирга, қорақалпоқ илм-фани ривожига катта ҳисса қўшган, илк дарсликларни яратган, қатор насрий, шеърий ва драматик асарлар ёзган Сейфулғабит Мажитовнинг қорақалпоқ ёзуви ва имло қоидаларини шакллантиришдаги хизматлари таҳлил қилинди.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится о жадидях, вышедших из среды интеллигенции Средней Азии в начале XX века, которые положили начало движению по пробуждению любви к нашей исторической культуре в сознании людей и которые были главными инициаторами этого движения. В то же время Сейфулғабит Мажитов, внесший значительный вклад в развитие каракалпакской науки, создавший первые учебники, написавший ряд прозаических, поэтических и драматических произведений, а его заслуги в формировании каракалпакской письменности и правил орфографии были отмечены и проанализированы.

SUMMARY. This article talks about Jadids, who emerged from among the intelligentsia in Central Asia at the beginning of the 20th century, who started the movement to awaken love for our historical culture in the minds of people, and who were the main initiators of this movement. At the same time, Seyfulgabit Majitov, who made a significant contribution to the development of Karakalpak science, created the first textbooks, wrote a number of prose, poetic and dramatic works, and his services in the formation of Karakalpak writing and spelling rules, were analyzed.

ДИЛОРОМ АБДУРАҲМОН ШЕЪРИЯТИДА ОШИҚ ВА ИШҚ ТАЛҚИНИ

С.Жумаева – филология фанлари номзоди, доцент

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети

Таянч сўзлар: шеърият, шоир, лирика, мавзу, мисра, сўз, адабий анъана, издошлик, ҳамоҳанглик, тасвир, маъно, ифода, талқин, маҳорат.

Ключевые слова: поэзия, поэт, лирика, тема, строка, слово, художественная традиция, последовательность, ритмичность, выражение, описание, смысл, интерпретация, мастерство.

Key words: poetry, poet, lyric, subject, line, word, literary tradition, apprenticeship, harmony. image, meaning, expression, interpretation, skill.

Сўз бадийят воситасига айлангандан буён муҳаббат, ошиқ ва ишқ мавзуларида миллионлаб катта-кичик асарлар яратилиб келинмоқда. Бундай асарлар бири иккинчисини такрорламайди, янги, оригинал образлари, поэтик мазмуни ва ифода ўйсинининг таъсирчанлиги билан диққатни ўзига тортади. Шу боисдан ҳам бу мавзуда ёзилган асарлар ўзбек ва дунё адабиёти тарихидаги энг машҳур ва кенг тарқалган бадийят дурдоналари ҳисобланади. Бу каби асарларда асосан ошиқнинг ички кечинмалари тасвирига эътибор қаратилади. Уларнинг қаҳрамонлари ошиқ ва маъшуқа образлари ҳисобланади. Айниқса, шеъриятда маъшуқа образига бир қадар катта эътибор қаратилиб, унга хос бўлган хусусиятлар баёни ошиқнинг ўй-фикрлари, мушоҳадалари ва дил изҳорлари тарзида акс эттирилади. Алишер Навоий “Ҳайрат ул-аброр” дostonида ҳақиқий ошиқ ҳақида шундай ёзади: “Ҳақиқий ошиқ деб сен билки, у дард билан яшайди; унинг тили ҳам, дили ҳам, кўзи ҳам пок бўлади. Ишқ уни ўз “мен”идан пок қилиб, ҳатто фано ўтига хашак қилган бўлади, юзини сариқ қилиб, дардини яширади, кўзини ариқ қилиб ёш оқизади”[1:173]. Бундан кўринадики, ҳақиқий ошиқнинг аҳволи дил изҳоридан эмас, ҳолатидан билинади. Ошиқни асл мақсадга етказувчи эса ишқдир.

Шоирлар ўзининг ишққа мубталоллигини ва руҳий кечинмаларини сўзда шунчаки баён қилмайди, балки ҳолат тасвирида кўрсатади. Бугунги ўзбек шеъриятида ўзига хос дилтортар асарлари билан ўрин топиб келаётган Дилором Абдураҳмон қизи “Беором куйлар” туркумига кирган шеърида шундай ёзади:

Азизим,
сен яна сўраб келдингму?
Хокисор чайқалур кўнгилнинг боғи.
Дарахтлар кафтида титраб бемажол,
Армонлар рангида ёнган япроғи.

Жоним,
келдингму сен, қарочўғимга,
Девона мажнундек куйилар осмон.
Ишқга тўёлмаган менинг руҳимга,
Тор келиб чекиниб бормоқда жаҳон [2:62].

Маълумки, ҳақиқий туйғу билан йўғрилган чинакам шеъриятнинг таъсир қуввати уммонга тенг бўлади. Шу маънода таъкидлаш жоизки, Дилором Абдураҳмон шеъриятида кўп учрайдиган

мавзуларнинг аксарияти муҳаббат ҳақида. Ишқ ва ошиқлик оҳангида. Шоира ботинидаги оний ҳисларини, вужудини оловлатган сирли туйғуларини, юрагининг тепиниш ва талпинишларини шарҳлар экан, унда яширинган руҳият манзарасини шундай тасвирлайди:

Рух энтикар
шом аралаш шафаклар ичра.
Ҳислар сирли,
саслар сирли,
уйғониш сирли [2:48].

Дарҳақиқат, ошиқ учун маъшуқа висолига етиш – осон иш эмас. Бу йўлда у қанчадан-қанча синов жараёнидан ўтиши керак. Синов даврида эса ҳақиқий ошиқ руҳан тобланиб, маънан етуклаша боради. Чунки унда “Ҳислар сирли, саслар сирли, уйғониш сирли, шом аралаш шафаклар ичра Рух энтикар”. Келтирилган мисраларда ишқ-руҳ ва шафак сўзларига асосий эътибор қаратилган. Маълумки, мумтоз шеъриятда “ишқ ўти” бирикмаси кенг қўлланилади. Ишқнинг олови ошиқни ёндирди. Айни ўринда шоира ана шу анъанавий талқинни янгилайди. У ишқ ва ошиқлик мақомини юксак даражага кўтаради. Яъни, шом аралаш шафак тасвири кўёш ботиши олдида унинг қип-қизил тусга киришини тасвир объекти қилиб олади. Қизил тус эса қон рангига нисбат бўлиб, айни топилма ижодкорнинг ҳиссий тафаккури ва бадий маҳоратини кўрсатувчи муҳим жиҳатлардан бири саналади. Адабиётшунос Д.Қуროнов қайд этганидек, ижодкор “...нарсанинг моҳиятини очувчи бошқа нарсани кўрибгина қолмайди, уни ўзининг туйғу-фикрларини ифодалашга мувофиқ тарзда қайта яратади ва мана шу қайта яратиш жараёни ИЖОДдир. Руҳнинг алоҳида ва бетакрор ҳолати бўлмиш ижод онларида санъаткорга ўзи излаган моҳият аён бўлади, яъни билиш эҳтиёжи ҳам, ифодалаш эҳтиёжи ҳам ижод жараёнида қондирилади” [3:42]. Шоира тасвирича, руҳнинг сирли гирдобиди сирли уйғониш дардига мубтало бўлган ошиқ ишқ туфайли бардош мижмари ичидаги оловга айланади. Анъанавий талқинга кўра, олов ошиқни ёндирди. Ижодкор нуктаи назарича эса ошиқ ёндирувчи оловга айланади. Бунинг замирида чуқур ирфоний мантиқ мужассам эканлигини қайд этиш жоиз. Шоира таъкидича: